

Hayrettin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Merzifonî el-Atufî'nin Hayatı ve “İnzâr Fi Şerhi Ba'dı Ehâdîsî'l-Meşârik” Adlı Eseri

Mustafa Öztoprak*

Özet

Hayrettin Hıdır b. Mahmûd b. Ömer el-Atûfî, Osmanlı dönemi âlimlerindedir. Birçok alanda eser yazmış olan Atufî, özellikle hadis ilminde ön plana çıkmıştır. Hadis alanında da şerh ve haşiye çalışmalarıyla temayüz etmiştir. Sağani'nin *Meşariku'l-Envar* isimli eserinden seçme hadislerle oluşturduğu “*el-İnzâr fi Şerhi Ba'dı Ehâdîsî'l-Meşârik*” hadis şerhi, 25 rivayeti ihtiva etmektedir. Eserin önemi, günlük hayata dair 25 “sahîh” hadisten müteşekkil olmasıdır. Ayasofya ve Nur-u Osmaniyye Kütüphanelerinde yazma halinde bulunan eserdeki hadisler, hem hadislerle hem de başta Kuran-ı Kerim olmak üzere diğer ilimlerden istifade edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Kuran-Hadis bütünlüğü çerçevesinde yapılan bir şerh çalışmasının somut örneğini teşkil etmektedir. *el-İnzâr*, Osmanlının en parlak devri olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan bir şerh çalışması olarak önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atufî, İnzâr, Meşariku'l-Envar, Hadis, Şerh.

Abstract

Hayrettin Hıdır b. Mahmûd b. Ömer el-Merzifonî el-Atûfî's Life and “el-İnzâr Fi Şerhi Ba'dı Ehâdîsî'l-Meşârik”

Hayrettin Hıdır b. Mahmûd b. Ömer el-Atûfî is one of the scholars of the Ottoman period. Atufî, who wrote work on the many fields, came to the forefront especially in the science of hadith. He also showed himself in the field of hadiths with works of commentary and footnote. The “*el-İnzâr fi Şerhi Ba'dı Ehâdîsî'l-Meşârik*” hadith commentary, which he formed with the selected hadiths from the work titled *Meşariku'l-Envar of Sağani*, contains 25 narratives. The importance of this work is that it includes 25 correct hadiths about daily life. The hadiths of work in the manuscript form in the library of St. Sophia have been tried to be explained with the hadiths and other sciences, especially the Quran. This study constitutes a concrete example of work of a commentary made on the basis of the Quran-Hadith integrity. *el-İnzâr* is important as a commentary study made in the period of Kanuni Sultan Süleyman which was the most brilliant age of the Ottoman.

Key words: Atufî, İnzâr, Meşariku'l-Envar, Hadith, Commentary

---

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.oztoprak@hotmail.com

A. HAYATI

Hayrettin Hıdır Mahmud b. Ömer el-Atûfi, ilmi çevrelerde kısaca Atûfi olarak bilinmektedir. Bazı çalışmalarda doğduğu yere nispetle Merzifon veya Kastamonu ifadelerinin eklendiği tespit edilmektedir. Kaynaklarda Amasya'da doğduğu ve İstanbul'da vefat ettiği geçmektedir. İlk tedrisini Amasyalı hocalardan alması, aslen Merzifonlu olduğunu bizzat kendisi bazı eserlerinde belirtmesi¹, doğduğu yer açısından bir problemin olmadığını göstermektedir. “Kastamonî” nisbesinin belki bir dönem orada kalması veya babasının görevi gereği yaşamasından kaynaklı olabilir. Ancak “Kastamonî” nisbesiyle alakalı açıklayıcı bir bilgi ulaşabildiğimiz Taşköprüzade'nin *Şekâiku'n-Numaniyye* isimli eserinin dışında herhangi bir kaynakta bulunmamaktadır. Taşköprüzade'nin eserinde ise isminin sonuna “Kastamonî” nisbesi eklenmiştir. Ancak “Merzifonî” nisbesi kaynaklarda çoğunlukla geçmektedir.²

Molla Bahşî'den tefsir ve hadis, Amasyalı Molla Abdî'den meânî, Kadızâde'nin torunu Molla Kutbuddin Mehmet'ten aklî ilimleri tahsil etmiştir. Hocâzâde'den usûl ilmi, Efdalzâde'den şer'i ilimleri okumuştur. İkinci Bayezid (1481 -1512) döneminde sarayda hocalık görevinde bulunmuştur. Daha sonra vaizlik mesleğini tercih ederek İstanbul camilerinde Cuma günlerinde tefsir sohbetleri yapmış ve tefsir ilminin inceliklerini anlatmıştır. Özellikle meânî, bedî, tefsir, hadis, mantık ve edebi ilimlerde temayüz etmiştir. 948/1541 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Evinin yakınlarında bulunan Hatib Kâsımoğlu'nun kabrinin yanına defnedilmiştir.

B. ESERLERİ

Atufi'nin kaç tane eseri bulunduğu dair kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmektedir. Bazılarında beş bazılarında on beş eser hakkında bilgi verilirken, karşılaştırmalı okumalar çerçevesinde neticede 18 eseri olduğu tespit edilmektedir.³ Eserlerin, çoğunlukla hadis, tefsir, mantık, haşiye ve kelim alanlarında yazıldığı tespit edilmektedir. Bunları şu şekilde zikredebiliriz.

1. el-İnzâr fi Şerhi Ba'dı Ehadisi'l-Meşârik
2. Haşiye ale'l-Keşşâf
3. Haşiye ala Envârı't-Tenzi'l li'l-Beydâvî
4. Şerhu Kasideti'l-Bürde
5. el-Cevheratü'l-Cinaniyye fi'l-Mesâili'l-İmaniyye

¹ Çakan, İsmail Lütfi, "Atufi, Hayrettin Hıdır", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara, 1991, cilt: 4, s. 99-100.

² Babanzade Bağdâdli, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâi'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, I, 182.

³ Babanzade Bağdâdli, İsmâil Paşa, *a.g.e.*, I, 182; Çelebi, Katip, *Keşfü'z-Zünun*, II, 1689.

Atufi, bu eserinde, imana dair hadisleri toplamıştır. Eser, neşredilmemiştir. Tespit edilebilen tek yazma nüshası III. Ahmet kütüphanesinde bulunmaktadır.⁴

6. Kitabü'l-Udâsı veya Risaletü'l-Udâs
7. Hıfzu'l-Ebdan Kasidetü'l-Lamiye
8. Zühru'l-Adşan (Zehru'l-İnsan)
9. Risâletün fi'l-Kelâm
10. Rumzu'd-Dekâik Manzumetü fi Ta'biri'r-Rüya
11. Ravdu'l-İnsan fi Tedâbiri Sıhhati'l-Ebdân

Atufi, Hz. Peygamberin tıbla ilgili hadislerini toplayarak Arapça şerh etmiştir. Eser neşredilmemiştir. Yazma olan nüshalarından birisi Fatih Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁵

12. Keşfü'ş-Şarik fi Meşâriki'l-Envâr
13. Risâle fi Tefsiri Selâse Ayat min Evveli Sureti En'am ve mea Tefsiri Sureti Rahmân
14. Kitabü'l-Hal fima Az'l-i min Ba'di'l- Mahal
15. Mir'atü'r-Rüya

Mir,atü'r-rü,ya. Hz. Peygamber'in, "Rüyada beni gören gerçekten görmüştür; çünkü şeytan benim suretime giremez"⁶ mealindeki hadisinin şerhinden ibarettir. Kaynaklarda bu eserin herhangi bir nüshasına henüz rastlanmamıştır.⁷

16. Şerhu İisaguci fi'l-Mantık
17. Risâlatun Makalatun fi Beyani Tefsiri "kavlîhi teala".⁸
18. Murâkabetü'l-fen fi Mirsâdi'l-Yakîn

C. EI- İNZÂR Fİ ŞERHİ BA'DI EHÂDİSÎ'L-MEŞÂRİK

Atufi'nin 18 eseri olduğu tespit edilmektedir. Bu eserler, hadis, tefsir, akaid, kelam, mantık ve edebiyat alanında konular ihtiva etmektedir. Söz konusu eserlerden birisi de *el-İnzâr fi Şerhi*

⁴ Cihan, Sadık, "Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufi "Kastamoni" ve Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3 (f. 1-2), s. 69.

⁵ Cihan, Sadık, "Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufi "Kastamoni" ve Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3 (f. 1-2), s. 67.

⁶ Buhârî, "İlim", 38, "Edeb", 109, "Ta'bir", 10; Müslim "Rü'ya", 4, 7.

⁷ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Tercüme-i Şekaik-i Numanîyye*, terc: Mecdi Efendi, Dâri't-Tibâati'l-Amire, İstanbul, 1853/1269, s. 415; Çakan, İsmail Lütfi, "Atufi, Hayrettin Hıdır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 1991, cilt: 4, s. 99-100.

⁸ Kehhale, Ömer Rıza, *Mucemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414, IV, 101; Babanzade Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, I, 182; Cihan, Sadık, "Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufi "Kastamoni" ve Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3 (f. 1-2), s. 66; Yağcı, Hızır, Beyzâvî'nin "Envârü't-Tenzil" Adlı Eserine, Atufi'nin Yazdığı "Mir'atü't-Te'vil" Adlı Haşiyesinde Rivayet Kullanımı, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: III, sayı: 5, s. 1-24, s. 3.

Ba'dı Ehadisi'l-Meşârik'tir. Yazma olarak Ayasofya ve Nur-u Osmaniyye Kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁹

İnzâr, öncelikle muhtasar-müfit olarak değerlendirilebilecek bir hadis şerhi çalışmasıdır. Atûfi'nin Saġânî (v. 650/1252)'nin *Meşariku'l-Envâr* isimli eseri¹⁰ üzerine yaptığı birkaç hadis şerhi çalışmasından birisidir. İçinde 25 hadisin şerhi yapılmaktadır. Hadisler, çoğunlukla terġib ve terhîb çerçevesinde değerlendirilen konulardan meydana gelmektedir. Şimdi eserin etraflıca değerlendirmesine geçelim.

1. Eserin Adı

Eserin adı üzerinde farklı isimlendirmelere rastlamak mümkündür. Eserin kapağında, *Risâle Atufî* şeklinde bir isim geçerken, girizgâh olarak değerlendirilebilecek ilk sayfada *el-İnzâr fi Şerhi Ba'zı Ehadisi'l-Meşârik* olarak zikredilmektedir.¹¹ Bazı çalışmalarda ise *el-Enzâr* şeklinde ifade edilmektedir.¹² Atufî'nin hayatını zikreden kaynaklar incelendiğinde çoğunluğun *el-İnzâr* şeklinde olduğu kitabın ismi üzerinde büyük oranda bir ihtilafın bulunmadığı tespit edilmektedir.¹³

2. Eserin Müellife Nispeti

Eser, yazma olması hasebiyle müellife nispeti üzerinde değerlendirme yapmak gerekmektedir. Eserin ilk yazmalarından itibaren müellifin ismi hep Atufî olarak geçmektedir. Yazarın ismi üzerine uzun ve kısa zikredilmesi açısından farklı uygulama ekleme ve çıkarmalar yaşanmasına rağmen, eserin Atufî'ye nispetinde bir problem tespit edilmemektedir.¹⁴

3. Eserin Yazıldığı Tarih ve Yer

Eserin ne zaman ve nerede yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin yazma nüshası incelendiğinde müellifin herhangi bir bilgi vermediği tespit edilmektedir.

4. Eserin Telif Sebebi

Eserin telifinde iki sebep ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birisi, hadis alanında Müslümanların kalplerini birleştirme adına daha sağlam rivayetleri bir araya getirmek,¹⁵ diğeri ise, dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunmak olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ Devrin

⁹ Süleymaniye, Ktp., Şehzade Mehmed, nr. 8/ 1.

¹⁰ Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye: Sâġânî'nin sahih hadislerden seçerek derlediği bazı hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği bu eseri kendisine şöhret kazandırmış, yazıldığı devirden itibaren büyük ilgi görmüş, başta Osmanlı medreseleri olmak üzere İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde ders kitabı olarak okutulmuş, erken dönemlerden itibaren yayımlanmış (Görmez, Mehmet, Sâġânî, *DİA*, yıl: 2008, cilt: 35, sayfa: 487-489)

¹¹ Varak 5a

¹² Çakan, İsmail Lütfî, "Atufî, Hayrettin Hıdır", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara, 1991, cilt: 4, s, 99-100.

¹³ Çelebi, Katip, *Keşfü'z-Zünun*, I, 208; II, 1647, 1689.

¹⁴ Bkz: Süleymaniye, Ktp., Şehzade Mehmed, nr. 8/ 1.

¹⁵ Varak 2a. Bu ifadeler, Nur'u Osmaniyye nüshasında geçmektedir.

¹⁶ Varak 5a

hükümdarına sunmak ifadesi hem Ayasofya hem de Nur-u Osmaniyye nüshalarında varken, Müslümanların kalplerini birleştirme ifadesinin geçtiği cümleler sadece Nur-u Osmaniyye’de zikredilmektedir. İki nüsha arasındaki farklılığın sebebinin ne olduğu bilinmemekle birlikte ziyade olarak görülen ifadelerin kitabın yazılış maksadına uygun olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü burada seçilen 25 hadis toplumsal yönde makes bulan rivayet ve konulardan müteşekkildir. Sınırlı sayıda rivayetin bir araya getirilmesindeki kastın okuyucuya kısa ve öz sağlam hadislerden oluşan bir çalışma sunmak olmalıdır. Bir nüshada ise, “İbn Melek’in şerhinde zor mülahaza edilen kelimelere başiye yapmıştır” denilmektedir.¹⁷ Ancak çalışma incelendiğinde, bunu her ne kadar nadiren yapsa da genel olarak kelime tahlil eden bir kitap değil 25 hadis şerhinin yapıldığı görülmektedir. Devrin hükümdarına kitap sunma işi, hem o dönemin hem de daha önceki dönemlerin genel bir özelliğini yansıtmaktadır. Müellifler, yazdıkları eserlerin yönetim tarafından taltif görmesini arzu etmektedirler. Atufi de, *el-İnzâr Fi Şerhi Ba’dı Ehâdisi’l-Meşârik* isimli eserinin yanında diğer eserlerini¹⁸ de dönemin padişahlarına sunmuştur.

5. Eserde Takip Edilen Yöntem

Atufi, eserinde genel olarak ele aldığı 25 rivayeti açıklarken etraflıca hareket etmeyi esas almıştır. Bir rivayeti incelerken, öncelikle aynı konu hakkındaki başkaca rivayetler olup olmadığına bakmaktadır. Bir nevi aynı konu hakkındaki rivayetleri bir araya getirme arzusundadır. Bu durum, zikredilen konunun etraflıca anlatılmasını amaçladığını ortaya koymaktadır. Aktarılan rivayetler çok fazla sayıda olmamasına rağmen, meseleyi ifade edebilecek şekilde belirtmeyi tercih etmektedir.

Atufi, meseleyi sadece hadis yönüyle ele almamıştır. Konunun anlaşılması için özellikle Kuran-ı Kerim’den ilgili ayetleri bazen bütün bazen de parça parça şeklinde kanıt olarak zikretmeyi tercih etmektedir. Mesela Musa (a.s.) kıssasını hemen hemen bütün yönleriyle tefsir etmeye çalışmıştır. 18 eserinin içinde tefsire dair çalışmaları da bulunmaktadır. Hadisleri şerh ederken tefsir yönünün etkin bir şekilde temayüz ettiği görülmektedir. Bu durum, yukarıda olduğu gibi bir konuyu etraflıca açıklamakla, bazen de detaylı dil tahlillerine girmekle kendini göstermektedir.

Müellifin rivayetleri yorumlama yönünde bireyselliğin temayüz ettiği tespit edilmektedir. Hadisleri açıklarken, rivayetten sonra “Yani” ifadesiyle başlamaktadır. Katılmadığı noktalar olursa, “Ekülü fihi nazar” ifadesini kullanarak düşüncesini aktarmaktadır.¹⁹ Bazen de sadece “Ekülü” ifadesiyle bazı meseleler üzerine kendi düşüncelerini nakletmektedir.²⁰

¹⁷ Cihan, Sadık, “Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufi “Kastamoni” ve Hadis Eserleri”, s. 70.

¹⁸ Cihan, Sadık, “Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufi “Kastamoni” ve Hadis Eserleri”, s. 67.

¹⁹ Varak 8b

²⁰ Varak 20 b, 21a, 27b

Atufî'nin eserdeki genel metodu, öncelikle hadisi zikretmek, daha sonra sırasıyla Kuran'dan ilgili ayetler, eğer ihtiyaç varsa Arap dili açısından tahliller, ravi hakkında biyografik bilgiler ve şahsi yorumlar şeklindedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde, Atufî'nin şerh metodu tespit edilmektedir. Şerh edebiyatı içerisinde de, hem dirayet hem de rivayet yönlü bir yol izlediği anlaşılmaktadır.

6. Eserde Dikkate Alınan Kaynaklar

Atufî, *el-İnzâr*'da, rivayetleri Buharî (v. 256/869) ve Müslim (v. 261/865)'in *Sahih*lerinden almıştır. İki hadis kaynağının dışında başka kaynaklara da yer vermiştir. Rivayetleri şerh ederken tefsir, hadis, lügat ve tasavvuf kaynaklarından istifade etmiştir. Şimdi eserde geçen kaynakları zikrelelim:

Buharî ve Müslim'in *Sahih*leri 25 hadisin kaynağı, tefsir olarak Kurtubî²¹, kelimelerin okunuş şekli, hangi anlamlara geldiği hakkında Cevherî²² ve Kadı İyaz,²³ hadis şerhinde, Hattabî²⁴ ve Nevevî²⁵, tasavvufi konularda ise, Gülabadî²⁶ (*et-Tearrûf li mezheb-i ehl-it-tasavvuf*) esas alınmıştır. Bazen de hem tefsir hem de hadis şerhini bir arada değerlendirmek için Zemahşeri'ye işaret etmiştir. Zemahşeri'yi, "Sahibü'l-Keşşâf" olarak ifadelendirmektedir. Şerh ettiği hadisin ilgili yeri için bir ayeti delil gösterecekse, orada isim vererek belirtmektedir. "Haram belli helal de bellidir. O ikisi arasında insanların çoğunun bilmediği şüpheli bir alan vardır" rivayetini şerh edip şüpheye düşmekten kastedilenin ne olduğunu açıklarken *Keşşaf*'ı kaynak göstermiş, "Kim zengin ise, alacağını affetsin" ayetini delil göstererek, Zemahşeri'nin "Affını istemek, affın en belîğ olanıdır, çünkü onda affın artmasını isteme vardır" tespitini nakletmiştir.²⁷

7. Eserin Muhteva Yönü

el-İnzâr Fi Şerhi Ba'dı Ehâdisi'l-Meşârik'ı Ayasofya ve Nur-u Osmaniyye nüshaları üzerinden inceledik. İki nüshanın başında ve sonunda farklılıkların meydana geldiğini tespit ettik. Ayasofya nüshasının girizgâhında salat ve selam, dua ve çalışmanın kim için yazıldığına yer verilmektedir. Nur-u Osmaniyye nüshasında ise müellif, Müslümanların kalplerini birleştirme adına daha sağlam rivayetleri bir araya getirmeyi²⁸ amaçladığını belirtmekte ve şiirlere yer vermektedir. Ayasofya nüshasının sonunda Nur-u Osmaniyye nüshasına göre 1 varak fazladır. Nur-u Osmaniyye

²¹ Varak 35a

²² Varak 8b, 41b; Sâğânî, *et-Tekmile ve'z-ze'yl ve's-sıla li-kitâbi Tâci'l-luğa ve Şihâhi'l-Arabiyye li'l-Cevherî*. İsimli eserinde Cevherî'nin *es-Şihâh*'ına 60.000 civarında madde ilâve etmiştir (Görmez, Mehmet, Sâğânî, *DİA.*, yıl: 2008, cilt: 35, sayfa: 488)

²³ Varak 33a; Varak 12b, 13a, 38b, 39a; Varak 41b

²⁴ Varak 33a

²⁵ Varak 41b

²⁶ Varak 33a

²⁷ Varak 6b, 7a

²⁸ Varak 2a. Bu ifadeler, Nur'u Osmaniyye nüshasında geçmektedir.

nüşhasında 1 varak'ın eksik olması muhtemelen eserin farklı kişilere sunulmak için farklı zamanlarda yazılmasından kaynaklanmaktadır. Hatime kısmının iki nüshada da olması, 1 varaklık kısmın kaybolması ihtimalini gündemden kaldırmaktadır. Dolayısıyla aynı eserin nüshaları arasında girizgâh ve hatime kısmında farklılıklar vardır. Her iki nüshada da 25 hadis zikredilmektedir. Her bir rivayet, farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Yorumlamaların önemli bir kısmı Atufi'nin şahsi değerlendirmeleridir. Şimdi 25 rivayeti, hadis muhtevalarının neler olduğuna vakıf olmak için sırasıyla zikrederim.

- a. 1. Hadis, "Haram ve helaller bellidir. İki arasında insanların birçoğunun bilmediği şüpheli yerler vardır"²⁹
- b. 2. Hadis Musa (a.s.)'a kavminden birisi, insanların en bilgili olanı kimdir diye sordu. Hz. Musa, benim dedi. Bu söz, Allah Teâla'nın gazabına sebep oldu. Çünkü O, Allah'ın Peygamberiydi ve ona birçok ilim vermişti. Allah Teâla, iki denizin birleştiği bir yerde benim senden daha bilgili bir kulum var dedi.³⁰
- c. 3. hadis, "Bu ateş sizin düşmanınızdır, uyuduğunuzda onu söndürünüz."³¹
- d. 4. hadis, "Hz. Peygamber (s.a.s.) visal orucunu yasakladığında ashâb-ı kirâm: "Yâ Rasûlellâh! Ama sen visal orucu tutuyorsun" dediklerinde Hz. Peygamber: "Ben sizin gibi değilim. Çünkü ben Rabbim tarafından doyurulur ve sulanırım" buyurmuştur³²
- e. 5. Hadis, "Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Meseleyi Rasûlüllah (s.a.s.)'a iletmeye Üsâme b. Zeyd'den başka kimse cesaret edemez, dediler. Üsâme, onların istekleri doğrultusunda Rasûlüllâh ile konuştu. Bunun üzerine Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.) Üsâme'ye: "Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?" diye sordu; sonra ayağa kalktı ve halka şöyle hitap etti: Sizden önceki milletler şu sebeple yok olup gittiler: Aralarından soylu, mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yapınca onu bırakıverirler, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca da onu hemen cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun da elini keserdim."³³
- f. 6. hadis "Biriniz küçük abdestini yaparken sağ eli ile cinsel organını tutmasın, sağ eli ile istinca yapmasın. Bir şey içtiğinde kaba nefesini vermesin."³⁴

---

²⁹ Varak 5a.

³⁰ Varak 9b

³¹ Varak 24a

³² Varak 26b

³³ Varak 28a

³⁴ Varak 30b

- g.** 7. hadis, "Sizden birisi uyandığı zaman, üç defa burnuna su alıp versin. Çünkü şeytan onun genzinde geceler."³⁵
- h.** 8. hadis, "İnsan öldüğünde sabah-akşam kendisine, cennetlikse cennetteki, cehennemlikse cehennemdeki makamı gösterilir. Allah, kıyamet günü yeniden diriltinceye kadar yerin burasıdır denilir."³⁶
- i.** 9. hadis, "Allah bir derdi yanında şifasıyla birlikte göndermiştir."³⁷
- j.** 10. hadis, "Hangi Müslümanın cenâzesinde Allah'a şirk koşmamış kırk kişi hazır bulunup namazını kılsa, Allah, onların ölü hakkındaki şefaatinin mutlaka kabul eder."³⁸
- k.** 11. hadis, "Sahabilerden Enceşe'ye hitaben Allah Rasûlü'nün develeri dikkatli çek, üzerlerindeki kristaller kırılmasın."³⁹
- l.** 12. hadis, "Rasulüllah (s.a.s.) "Sen Önce, en yakın akrabalarını uyar" ayeti indirilince ayağa kalkıp: "Ey Kureyş Topluluđu! Kendinizi Allah Teâla'dan satın alın. Yoksa ben Allah'ın azabından kurtarmak için size, hiçbir fayda veremem. Ey Abdulmuttalib Oğulları! Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda veremem. Ey Abbas İbn Abdilmuttalib! Ben Allah'ın azabından kurtarmak için sana hiçbir fayda veremem. Ey Allah Rasûlü'nün halası Safiyye! Ben Allah'ın azabından kurtarmak için sana hiçbir fayda veremem. Ey Fatıma Bint Muhammed, benden dilediğini iste, ancak Allah'ın azabından kurtarmak için sana hiçbir fayda veremem" dedi⁴⁰
- m.** 13. Hadis, Mut'ım b. Adiy hakkında Peygamberimizin bir sözüdür. Hadis şu şekildedir: "Eğer Mut'im yaşasaydı ve bu esirler hakkında benimle konuşacak olsaydı onların tamamını serbest bırakırdım."⁴¹
- n.** 14. Hadis, "Hristiyan kadınların en hayırlısı İmran'ın kızı Meryem, Müslüman kadınların en hayırlısı ise Huveylid'in kızı Hatice'dir."⁴²
- o.** 15. Hadis, "Allah Rasûlü'ne büyük günahlardan soruldu. O da, Allah'a şirk koşmak, anne-babaya itaatsizlik, insanı öldürme ve yalancı şahitlik."⁴³
- p.** 16. Hadis, "Cennet, Allah yolunda savaşılanlar için hazırlanan yüz derecedir. İki derece arası, yer ile gök arası kadardır."⁴⁴

---

³⁵ Varak 32a

³⁶ Varak 34a, 34b

³⁷ Varak 36a

³⁸ Varak 38a, 38b.

³⁹ Varak 39b

⁴⁰ Varak 40b

⁴¹ Varak 43a

⁴² Varak 45b

⁴³ Varak 46b

⁴⁴ Varak 52b

- q. 17. Hadis, Said b. Cübeyr el-Cufî, Rasûlüllâh (s.a.s.)'e içkiden sordu. O da, onun kullanılmasını yasakladı. Sahabi, biz onu deva için kullanıyoruz diye cevap verince Allah Rasûlü, o deva değil derttir buyurdu.⁴⁵
- r. 18 Hadis, "Şüphesiz mü'min için cennette, altmış mil yükseklikte içi boş inciden yapılma bir çadır vardır. Orada müminin gidip ziyaret ettiği aileleri vardır. Fakat oradaki insanlar öylesine kalabalık ve o çadır öylesine büyük olacak ki, bu aileler birbirlerini görmezler."⁴⁶
- s. 19. Hadis, "Yüz devenin birbirlerine eşitliği gibi, insanların, nesep bakımından birbirlerine üstünlüğü yoktur."⁴⁷
- t. 20. Hadis, "Üç kişi için iki ecir vardır. Kitap Ehli'nden bir kişi hem kendi Peygamberine hem de bana imân etmiş olursa, ona iki ecir vardır. Kölelik kaydı altında bulunan kişi hem Allah'ın hakkını hem de efendisinin hakkını ödemiş olursa, onun için de iki ecir vardır. Cariyesini güzelce terbiye ederek edeplendirdikten sonra onu azâd edip kendine nikâhlayan adama da iki ecir vardır."⁴⁸
- u. 21. Hadis, "İslam beş temel üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmek. Namazı kılmak, zekâtı vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."⁴⁹
- v. 22. Hadis, "Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşılmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mü'min kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem."⁵⁰
- w. 23. Hadis, "Kıyamet yaklaştığı zaman Müminin rüyası neredeyse yalan çıkmaz"⁵¹
- x. 24. Hadis, "İbn Ömer şöyle demiştir: Ben, Rasûlüllâh (s.a.s.)'ı şöyle derken işittim: "Uykuda iken bana bir kadeh süt getirildi. Ondan kana kana içtim ve etkisini ta turnaklarımın ucunda hissettim. İçtikten sonra artanı Ömer'e verdim." Sahabiler, Ya Rasûlellâh! Bunu, ne ile te'vîl ettin? diye sordular. Rasûlüllâh'ı (s.a.s.): "İlim ile" cevabını verdi"⁵²

---

⁴⁵ Varak 54b

⁴⁶ Varak 59ab

⁴⁷ Varak 61b

⁴⁸ Varak 62b

⁴⁹ Varak 65a

⁵⁰ Varak 67ab

⁵¹ Varak 69b

⁵² Varak 71b, 72a

- y. 25. Hadis, “Zaman yaklaştığında Müslüman’ın gördüğü rüya neredeyse yalan söylemez. Rüyası en doğru olanınız, en doğru sözlü olanınızdır. Müslüman’ın rüyası Peygamberliğin (nübüvvetin) kırk altı bölümünden bir bölümdür. Rüya üç kısımdır: Allah’tan gelen müjdelere olan sâlih rüya, şeytandan gelen üzüntü, bir kimsenin kendi kendine konuştuğu rüya. Biriniz beğenmediği bir rüya görürse kalkıp namaz kılsın ve onu halka anlatmasın.”⁵³

25 rivayet incelendiği zaman, bazı tespitlerin yapılması mümkündür. Bunları birkaç başlıkta şu şekilde değerlendirebiliriz:

25 rivayetin hepsi sahihtir. Bütün rivayetleri seçerken özel ihtimam gösterildiği anlaşılmaktadır. Çünkü hadislerin hepsi Buhari ve Müslim’in *Sahih*’inde geçmektedir. Rivayetlerin kaynak taramasından sonra, 15 hadis “Müttefekun Aleyh”, 5 Hadis Buhârî ve 5 hadis ise Müslim’in *Sahih*’inde geçmektedir. Bu noktada, eserde nakledilen rivayetlerin isnad ve metin açısından bir probleminin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

25 rivayeti seçerken özellikle hayatın içinden konuların olmasına özen gösterilmiştir. Günlük, pratik hayatta çok fazla karşılaşılabilecek olan olaylara dair hadis açısından bilgilendirme amaçlanmış görünmektedir. Bu durumu başlıklar halinde şu şekilde zikredebiliriz:

- a. Ölümden sonraki hayat
- b. Takva, üstünlüğün takvada olduğuna dair rivayetler
- c. Helaller ve haramlar
- d. Emr-i bi-l Ma’ruf Nehy-i ani’l-Münker
- e. Aile ilgili meseleler
- f. İbadetler
- g. Pratik sünnet uygulamaları

8. Hadis Şerhçiliği

Atufi, *el-İnzar* isimli eserinde her şeyden önce bir şerh çalışması yapmıştır. 25 rivayetin zaman zaman kısa zaman zaman ise uzun şerhine yer vermiştir. Onun şerh anlayışında öncelikle rivayeti zikretmek esastır. Ancak rivayet metninin tamamını zikretmemektedir. Parça parça ele almakta, her bir parçanın açıklamasını yapmaktadır. Rivayet tamamen zikredildikten sonra, büyük oranda kendi, kısmen de nakil kaynaklı yorumlara başvurmuştur. Ancak bu yorumlarda ilk başvurduğu kaynaklar büyük oranda hadis şerhleridir. Hadis şerhlerinde de özellikle belli

⁵³ Varak 74a

kaynakları öncelemiştir. Bu noktada, Hattabî (v. 388/998), Kadı İyaz (v. 544/1149) ve Nevevî (v. 676/1277)'yi zikretmek gerekmektedir.⁵⁴

Atufi, Kuran-Hadis bütünlüğüne çalışmasında dikkat etmiştir. Bazı değerlendirmelerin değerlendirmesini yapmıştır. Burada ilk başvurduğu kaynak Kur'an-ı Kerim olmuştur.⁵⁵ Zaman zaman Kur'an'dan ayetlere açıklama babında atıflar yapmıştır.⁵⁶ Ayetlerin de parça parça ne anlama geldiğini açıklamayı tercih etmiştir.⁵⁷ Zaman zaman da, bir hadis değerlendirme metodu olan hadislerin Kuran'a arzı meselesine değinmiştir. O hadisleri Kur'an'a arz etmiş, dolayısıyla muhalif bir hadisin olamayacağını belirtmiştir.⁵⁸

Şerh yapılırken cümlelerin anlamının iyi anlaşılması için dikkat edilmesi gereken en önemli nokta mananın en doğru şekilde anlaşılmasıdır. Bu çerçevede, Arap diline hâkimiyet esastır. Atufi, rivayetlerde geçen kelimelerin manalarını doğru anlamak için kaynaklara başvurmuştur. Konu ile alakalı Cevherî'nin *Sihah*'ını⁵⁹ zikretmek gerekmektedir. Zaman zaman kelimenin birden fazla anlamına işaret etmiştir.⁶⁰ Bazen de kelimelerin hareketlerinin nasıl konulması gerektiğine dair bilgiler vermektedir.⁶¹ Anlamları verirken Arap dil grameri açısından tahlillerde bulunmaktadır.⁶² Burada ehlü'l-lüğa ifadesini kullanmaktadır.⁶³ Arap dili açısından bilgi verirken hangi ekole göre hareket ettiğine de işaret etmektedir. Mesela Kufelilere göre demektir.⁶⁴ "Bazı mütehasıslar" ifadesini kullanmıştır. Ancak mütehasısın ne olduğunu belirtmemiştir.⁶⁵

Rivayetin söz konusu olduğu yerde raviler hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Atufi, rivayetleri hangi sahabi nakletmişse ismini zikretmektedir. Ayrıntılı bilgi vermemektedir. Nadir de olsa kısa kısa bilgi verdiği tespit edilmektedir.⁶⁶

Hadisleri şerh ederken genellikle hadisi hadisle şerh etmeyi yeğliyor.⁶⁷ Zaman zaman ayetleri de kullanıyor. Ancak çoğunlukla yorumları kendi görüşleriyle şekillendiriyor. Atufi, yorumlarını zikrederken bazı kelimeleri özellikle kullanmaktadır. Hadisleri açıklarken "Yani" şu şekilde demektir. "Ekülü" ifadesiyle bazı meseleler üzerine kendi düşüncelerini anlatmaktadır.⁶⁸

⁵⁴ Varak 33a; Varak 12b, 13a, 38b, 39a; Varak 41b

⁵⁵ Varak 21b

⁵⁶ Varak 12ab

⁵⁷ Varak 12b

⁵⁸ Varak 22a, 24b

⁵⁹ Varak 8b, 41b

⁶⁰ Varak 9a

⁶¹ Varak 14a

⁶² Varak 13ab

⁶³ Varak 27a

⁶⁴ Varak 28b, 29a

⁶⁵ Varak 17b

⁶⁶ Varak 14b

⁶⁷ Varak 7-8ab

⁶⁸ Varak 20 b, 21a, 27b

Katılmadığı noktalar olursa, “Ekulü fihi nazar” ifadesini kullanarak düşüncesini belirtmektedir.⁶⁹ Bazı rivayetlerden sonra, farklı anlama yollarına işaret etmektedir. Mesela, ehl-i tasavvufun görüşlerini önemsemektedir.⁷⁰ Bu çerçevede görüşler naklederken Gülabadî’ye yer vermektedir.⁷¹

Atufi, çok az da olsa hadis usulü istilahlarını kullanmaktadır. Rivayetleri hangi sahabe naklediyorsa, isminden sonra “ittefeka ale’r-rivayeti” ifadesini kullanmaktadır.⁷² Rivayetler incelendiğinde, söz konusu ifadenin “Müttefekun aleyh” anlamına geldiği tespit edilmektedir.

Sonuç

Atufi, Osmanlının en parlak döneminde yaşamış velud bir âlimdir. 18 eser vermesi bunun en önemli kanıtıdır. Eserlerinin önemli bir kısmı ise hadis ilmine dairdir. Hadis eserleri de şerh ve haşiye yönlü çalışmalardır. Onun hadis alanında verdiği eserlerde özgün yapıdan ziyade, şerh ve haşiye geleneğinin devamı niteliğinde hareket etmesi bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Ancak dönemin genel akımı olarak şerh ve haşiyelerin revaçta olması, yaptığı çalışmaların yönünü belirlemiştir. Farklı alanlarda bilgi ve donanıma sahip olması, *el-İnzâr fi Şerhi Ba’dı Ehadisi’l-Meşârik* isimli eserine de yansımıştır. Eserdeki 25 “sahîh” hadisin şerhi günlük hayatta karşılaşılabilecek konulara muhtevidir. 15’inin “Müttefeku’n-Aleyh”, 5’i Buhârî ve 5’inin de Müslim’in *Sahih*’inden seçilmiş olması eserin sıhhati açısından dikkate haizdir. Rivayetleri şerh ederken başta Kuran-ı Kerim ve diğer kaynakların dikkate alınması meseleleri anlama açısından önem arz etmektedir. Ancak zaman zaman bazı konularda uzun değerlendirmelerde bulunması meseleyi bütüncül aktarma açısından eksiklik meydana getirmiştir. Seçilen 25 hadisin ihtiva ettiği konuların dağınık halde zikredilmesi bir bütünlük oluşmasına engel olmuştur.

Kaynaklar

Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Arifin Esmâü’l-Müellifin ve Asâru’l-Musannifin*, İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç,, Mektebetü’l-İslamiyye, Tahran, 1967/1387.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Lübnan, 1407.

Cihan, Sadık, “Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufî “Kastamoni” ve Hadis Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3

⁶⁹ Varak 8b

⁷⁰ Varak 14b

⁷¹ Varak 33a

⁷² Varak 9b

(f. 1-2).

Çakan, İsmail Lütfi, "Atufî, Hayrettin Hıdır", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara, 1991, cilt: 4, s: 99-100.

Çelebî, Katip, *Keşfü'z-Zünun*, by., ts.

Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Tercüme-i Şekâik-i Numaniyye*, terc: Mecdi Efendi, Dârü't-Tıbâati'l-Amire, İstanbul, 1853/1269.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mucemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414.

Müslim b. el-Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

Yağcı, Hızır, "Beyzâvî'nin "Envârü't-Tenzîl" Adlı Eserine, Atûfi'nin Yazdığı "Mir'âtü't-Te'vîl" Adlı Haşiyesinde Rivayet Kullanımı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: III, sayı: 5, s. 1-24.